

Ebu'l-Esved Ed-Du'eli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi

Zafer KIZIKLI*

Abstract

Abû al-Aswad al-Du'ali: His Position and Significance in the History of Arabic Grammar. *This article deals with Abû al-Aswad al-Du'ali (605-688 A.D.), founder of Arabic grammar rules and his position in Arabic grammar history. He lived in Basrah, center of the grammar activities in the early period of Islamic history. According to the classical Islamic sources, he wrote grammar rules firstly and he taught them to another people. In this way Arabic grammar became an area of study and in the following period, a lot of books were written on it.*

Key Words: Arab, Arabic, Grammar, Abû al-Aswad al-Du'ali, Grammar History

Giriş

Arap dilinin gramer kurallarının tespiti ile ilgili ilk düşünceler tamamen dini kaygılara dayanır. İslam öncesi sözlü kültür geleneğine sahip olan Arap toplumu Kur'ân ve hadislerle birlikte yazılı kültüre geçiş yapmıştır. İslam coğrafyasının genişlemesi ve Arap olmayan milletlerin Müslüman olmalarıyla birlikte Arap dilinde görülen bozulmalar Kur'ân'ın okunuşuna da yansımıştır. Bu durum ise Araplar arasında hoşnutsuzluklara yol açmış ve Arapçanın gramer kurallarının tespitinin gerekliliği düşüncesini doğurmuştur.

Klâsik kaynaklarda Arapçanın gramer kurallarının belirlenmesine yönelik bilgilerin tümü de Ebu'l-Esved ed-Du'eli (17/605-69/688) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan Ebu'l-Esved ed-Du'eli Arap dilinin gramer tarihinde çok önemli bir kişiliktir ve onunla ilgili tarihsel anlatıların incelenmesi Arap grameri tarihi bakımından büyük önem arz etmektedir.

* **Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: www.zaferkizikli@yahoo.com

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin bizzat kendisinin ve yetiştirdiği öğrencilerinin gramer kurallarıyla ilgili yapmış oldukları çalışmalar “*nahv*” ve “*sarf*” ilimlerinin oluşumunu sağlamış, daha sonraki dönemlerde “*âlet ilimler*” diye adlandırılan bu branşlar tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimlerin yanında yerini almıştır. Böylece dil ve din bilimleri arasında bir koordinasyon meydana gelmiş, Arapların dilsel kültürlerindeki birikim de ilâhî mesajın anlaşılmasında etkin bir rol oynamaya başlamıştır.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin gramer çalışmaları sadece İslâmî ilimlere hizmet etmekle kalmayıp, Arap dili ve kültürünün günümüze kadar ulaşmasını sağlamış, Araplara yepyeni bir ufuk açmıştır.

I. EBU'L-ESVED ED-DU'ELÎ'NİN HAYATI¹

Asıl adı Zâlim b. Amr b. Sufyân b. Cendel b. Ya'mur b. Hils b. Nefâse b. 'Adiyy b. ed-Dîl b. Bekr ed-Deylî, lakabı ise Ebu'l-Esved ed-Du'elî'dir. 17/605 yılında Basra'da doğdu. Tâbiîn döneminin önde gelen dil, gramer, hadis ve İslâm hukuku âlimlerindedir. Dâhi kişiliği, hazır cevaplılığı ve soyluluğu ile yaşadığı toplumda seçkin bir konum elde eden Ebu'l-Esved ed-Du'elî, aynı zamanda iyi bir at binicisi ve şâirdir. Cimri bir kişiliğe

¹ es-Safedî, Halil b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVI, Beyrût, 1981 s.533-539; İbnu Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-Ayân fi Enbâ'i Ebnâ'i'z-Zamân*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrût, 1978, II, 535-538; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemu'l-Udebâ'*, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût, 1936, XII, 34-39; es-Suyûtî, 'Abdu'r-Rahmân b. Ebî Bekr, *Bugyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîne ve'n-Nuhât*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fıkr, Beyrût, 1979, II, 22-23; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, (6. Bsk.), Beyrût, 1984, III, 236-237; *Dâ'iratu'l-Me'ârif el-İslâmiyye*, Komisyon, Mısır, 1933, I, 422-423; el-Bagdâdî, 'Abdu'l-Kâdir b. 'Umer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrût, Thz., VI, 136; Muhammed b. Sa'd, *et-Tabâkatu'l-Kubrâ*, Dâru Sâdir, Beyrût, 1957, VII, 70; Ebu'l-Ferac el-İsfahânî, 'Aliyyu'bnul-Huseyn, *el-Ağânî*, (Thk.'Abdu'l-Kerîm İbrâhîm el-Azbâvî), Kahire, 1980, XII, 297-334; el-Hanbelî, 'Abdu'l-Hayy b. el-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, (Thk. İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî Komisyonu), Beirut, Thz., I, 76; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Mârif, Beyrût, 1978, s. 61-63; Ahmed Emin, *Duhâ'l-İslâm*, Mektebetu'n-Nehdati'l-Misriyye, (7. Bsk.), Kâhire, 1935, II, 288; Corci Zeydan, *Târihu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, Thz., II, 221; 'Abdu'l-Âl, Sâlim Mekram, *el-Halâkatu'l-Mefkûde fi Târihi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Mu'essesetu'l-Vahde, (1. Bsk.), Kuveyt, 1977, s. 137; el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ'*, Kahire, 1974, I, 12; İbnu Kuteybe, 'Abdullah b. Muslim, *el-Me'ârif*, (Thk. Servet 'Ukkâşe), Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire, 1960, s. 841; İbnu Kuteybe, 'Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ'*, Kâhire, 1966, s. 729; el-Kiftî, 'Aliyyi'bnî Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm el-Azbâvî), Kahire, 1980, I, 39-44; Topuzoğlu, Tevfik Rûştü, “Ebû'l-Esved ed-Düelî”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 311-313; Kızıklı, S. Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 14

sahip olan Ebu'l-Esved ed-Du'elî fakirlere maddî yardımda bulunulmasını hoş karşılamaz ve çocuklarına:

“Eğer fakirlere paranızı verirsiniz, onlardan daha kötü duruma düşersiniz. Allahu Teâlâ ile cömertlik yarışına girmeyin!... Allahu Teâlâ en cömerttir. O eğer isteseydi tüm yoksulları zengin yapardı. Maddî yardım da kendinizi zorlamayın, sonra fakirleşirsiniz!...”² diye öğüt verirdi.

Dönemin Irak vâlisi olan Ziyâd b. Ebîh³ 'in çocuklarına hocalık yapmıştır.

Hız. Ali'nin yakın arkadaşı olan Ebu'l-Esved ed-Du'elî onunla birlikte Sıffin savaşına katılarak Mu'aviye'ye karşı savaşmış ve ardından da Hız. Ali tarafından Basra vâliliği ile ödüllendirilmiştir.

Yahyâ b. Ma'în'den (öl. 233 /848)⁴ rivâyet edildiğine göre, Ebu'l-Esved ed-Du'elî 69/688 yılında veba hastalığına yakalanarak vefat etmiştir.

II. EBU'L-ESVED ED-DU'ELÎ'NİN GRAMER KURALLARINI TESPİTİYLE İLGİLİ ANLATILAR

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin Kur'ân'daki kelimeleri harekelemiş olmasının dışında, nahiv alanında neleri tespit ettiğini ve ilk olarak hangi bâbları ortaya koyduğunu kesin olarak bilmiyoruz⁵.

Gramer kurallarının belirlenerek yazıya geçirilmesi konusunda Ebu'l-Esved ed-Du'elî hakkında farklı bir takım rivâyetler vardır. Bu rivayetlerin doğruluk derecesini saptamak imkansızdır. Çünkü o döneme ilişkin kesin deliller tarihin derinliklerinde yok olup gitmiştir. Fakat yine de bu rivâyetlerin tanınması Arapçanın gramer kurallarının nasıl ve hangi şartlarda ortaya konulduğu hakkında bir fikir verecektir⁶.

1. İbnu'l-Enbârî'nin⁷ Anlatısı ve “Nahv” Kavramının Oluşumu

Arapçada « النَّحْوُ » “nahv” sözcüğü sözlük anlamıyla “yol” ve “yön”,

² İbnu Hallikân, *a.g.e.*, II, 538-539

³ Ziyâd b. Ebîh, ilk dönem İslam komutanlarından, aynı zamanda ünlü bir hatiptir. Mu'aviye tarafından Irak'a vâli olarak atanmıştır. 673 yılında vefat etmiştir.

⁴ Bkz. al-Hatîb al-Bagdâdî, Ahmed Ibn 'Ali, *Târîhu Bagdâd*, al-Maktaba al-Selefiyya, el-Medîne el-Munevvara, Thz., XIV, 177; İbnu Hallikân, *a.g.e.*, V, 190.

⁵ Demiryak, Kenan – Bakırcı, Selami, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 2001, s. 27

⁶ Kızıklı, S. Zafer, *a.g.e.*, s. 15-20.

⁷ İbnu'l-Enbârî (513/1119 – 577/1118) Kûfe gramer ekolünün önde gelen temsilcilerindendir. Bağdat'ta yaşamıştır. “*el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf beyne Nuhâtil-Basra ve'l-Kûfe*”,

terim olarak da “gramer” demektir⁸. Bu sözcüğün “gramer” anlamını kazanmasıyla ilgili şu anlatılar ön plana çıkmaktadır:

‘Ali b. Ebî Tâlib, bir bedevinin Kur’ân’ın, el-Hâkka sûresinin 37. âyetini « لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئِينَ » “Onu yanlış yapanlardan başkası yemez” şeklinde okuduğuna, tanık olmuştur. Oysa istisna edatı olan «إِلَّا» dan sonraki bu kelime ref’ hâlinde olduğu için « لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ » şeklinde okunmalıdır.

Ebu’l-Esved ed-Du’elî bir gün, ‘Ali b. Ebî Tâlib’in yanına gittiğinde, onun elinde bir kağıt parçası görür ve bu kağıt parçasının ne olduğunu sorar. ‘Ali b. Ebî Tâlib de insanların konuşmaları üzerine kafa yordüğünü ve Arap olmayanlarla kaynaşmadan dolayı dilin bozulduğunu belirtir. İnsanlara müracaat edebilecekleri, güvenebilecekleri bir kaynak olması için bu kağıdı hazırladığını söyler. Bu kağıtta ise şunlar yazmaktadır:

« الْكَلَامُ كُلُّهُ اسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ فَالِاسْمُ مَا أُتْبِئَ عَنِ الْمُسَمَّى، وَالْفِعْلُ مَا أُتْبِئَ بِهِ، وَالْحَرْفُ مَا جَاءَ لِمَعْنَى »

“Söz, ya isim, ya fiil, ya da harftir. İsim adlandırıldığı şeyi bildirir. Fiil haber vermekte kullanılan bir ögedir. Harf ise bir anlam için gelir.”

Ebu’l-Esved ed-Du’elî, daha sonra ‘Ali b. Ebî Tâlib’in kendisine şöyle dediğini ifâde eder:

« أَنْحُ هَذَاوَالْتَّحَوُّ وَأَضْرِبُ إِلَيْهِ مَا وَقَعَ إِلَيْكَ . وَأَعْلَمُ بِأَبَا الْأَسْوَدِ أَنَّ الْأَسْمَاءَ ثَلَاثَةٌ : ظَاهِرٌ وَلَا مُضْمَرٌ ظَاهِرٌ وَمُضْمَرٌ وَاسْمٌ لَا »

- Bu tarz üzere devam et ve bildiklerini oraya ekle. Ey Ebu’l-Esved! Şunu bilesin ki, isim üç türdür: Zâhir (açık isim), muzmer (zahir) ve ne zâhir ne de muzmer olan.”

İbnu’l-Enbârî, bu konuyu daha sonra Ebu’l-Esved ed-Du’elî’nin ağzından şu şekilde nakleder:

“Sonra ben ‘atîf, na’t, ta‘accub ve istifhâm bölümlerini ortaya koydum, *inne ve benzerlerine* kadar işi vardırımdı. Bunları ‘Ali b. Ebî Tâlib’e sunduğum zaman o, daha da eklememi istedi. Ben de her eklediğim bö-

“Esrâru’l-‘Arabiyye”, “Ukudu’l-İrâb”, “Havâşî’l-İdâh”, “Mensûru’l-Fevâ’id” başta olmak üzere gramere dair pek çok eseri vardır.

⁸ el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Dâru’l-Cil, Beyrût, Thz., IV, 396.

lümnden sonra, ona bunları takdim ettim. Bu bilgiler yeterli bir düzeye ulaştığında bana dedi ki:

« مَا أَحْسَنَ هَذَا التَّحْوِ الَّذِي قَدْ نَحَوْتَ ! »

- İzlediğin bu yöntem ne kadar da güzel! 9 .

Bu cümlede « التَّحْوِ » “yönelmek” sözcüğü hem isim hem de fiil olmak üzere iki kez geçmektedir. Buradan hareketle sonraki dönemlerde gramer kurallarına *nahv* adı verilmiş ve Basralı âlimler tarafından sistematik bir bilim hâline getirilmiştir.

2. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'nın¹⁰ Anlatısı

Irak vâlisi Ziyâd b. Ebîh, Ebu'l-Esved ed-Du'elî'yi yanına çağırması ve ona:

- Ey Ebu'l-Esved, yabancılar çoğaldı ve Arapçayı bozdu! Şayet sen onlar için bir şey yazarsan insanların dili bununla düzelir ve Allah'ın kitabı da doğru okunur.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî bu teklifi reddeder, hatta ona cevap verme gereği dahi duymaz.

Bu durum üzerine Ziyâd b. Ebîh, bir adamına dönerek şöyle emreder:

- Ebu'l-Esved'in geçtiği yola otur, o senin yanından geçerken bilerek Kur'ân' dan bir âyeti yanlış olarak oku!

Ziyâd b. Ebîh'in emrindeki bu adam aynen denileni yapar ve Kur'ân-ı Kerim'in Tevbe suresinin, 3. âyetinde geçen; « إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ »

⁹ İbnu'l-Enbârî, 'Abdu'r-Rahmân İbn Muhammed, *Nuzha al-Alibbâ' fi Tabakât al-Udebâ'*, (Thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Mektebetu'l-Menâr, (3. Baskı), ez-Zerkâ' - Ürdün, 1985, s. 18-19.

¹⁰ Ebû 'Ubeyde 110/728-209/824 yılları arasında Basra'da yaşamış gramer, edebiyat ve dil bilginidir. Gramer bilgisini Yûnus b. Habîb (94/713-182/798) ve 'Amr b. 'Alâ (70/690-154/77) 'dan almıştır. Ebû 'Usmân el-Mâzinî (öl. 248/863) ve Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 250/865) onun en seçkin öğrencilerindendir. En önemli eserleri şunlardır: “*Garîbu'l-Kur'ân*”, “*Mecâzu'l-Kur'ân*”, “*Garîbu'l-Hadîs*”, “*el-Hudûd*”, “*et-Tâc*”, “*ed-Dibâc*”, “*el-İnsân*”, “*el-Cem'u ve't-Tesniye*”, “*el-Feras*”, “*el-Licâm*”, “*es-Serc*”, “*el-İbl*”, “*er-Rahl*”, “*el-Hamâm*”, “*el-Hayyât*”, “*el-Akârib*”, “*el-Hayl*”, “*es-Seyf*”, “*el-Huff*”, “*el-Lugât*”, “*el-Eddâd*”, “*el-Firak*”, “*Mâ Tulhinu fihî'l-Amme*”, “*el-İbdâl*”, “*el-Karâ'in*”, “*Eş'ârû'n-Kabâ'il*”, “*Fe'ale ve Ef'ale*”, “*eş-Şevârid*”, “*Ed'iyetu'l-'Arab*”, “*Buyûtâtû'l-'Arab*”, “*Me'âsiru'l-'Arab*”, “*Mesâlibu'l-'Arab*”, “*el-Eyyâm*”. Hayatı hakkında Bkz. el-Hanbeli, 'Abdu'l-Hayy b. el-İmâd, a.g.e., II, 24-25; el-Hatîb el-Bagdâdî, a.g.e., XIII, 252-258; İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 137-150; İbnu Hallikân, a.g.e., V, 235-243; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *Merâ tibû'n-Nahviyyîn*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Matba'atu Nehdati Mısır, Kahire, 1955, s. 71-74; el-Kiftî, a.g.e., III, 276-287; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, II, 294-296; Yûsuf b. Tagrîberdî, a.g.e., II, 184; Yâkût, a.g.e., XIX, 154-162; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 124-126

« رَسُوْلُهُ » “Şüphesiz ki, Allah ve Peygamberi, müşriklerden uzaktır” cümlesini yüksek sesle, « إِنَّ اللَّهَ بَرِيٌّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُوْلُهُ » “Şüphesiz ki Allah, müşriklerden ve Peygamberinden uzaktır.” anlamına gelecek şekilde « lam » ve « he » harflerini esreliyerek okur.

Bunun üzerine Ebu'l-Esved, “Allah’ın kudreti peygamberine uzak olmaktan yücedir” diyerek oradan uzaklaşır ve derhal Ziyâd b. Ebîh’in yanına dönerek ona şöyle der:

- Senin talebine karşı benim takındığım tavır ne kadar da tuhaf! Ben Kur’ân’ın irâbını yapmaya karar verdim, bana otuz kişi ver!...

Ziyâd b. Ebîh derhal otuz kişiyi getirtir, Ebu'l-Esved ed-Du’elî, bu kişilerden on tanesini seçer. Sonra da bunlar arasından ‘Abdu’l-Kays kabilesinden bir adama dönerek,

- Eline bir Mushaf ve siyahın dışında bir boya al! Ben dudaklarımı açtığım zaman harfin üzerine bir nokta koy. Dudaklarımı yumduğumda noktayı harfin yanına, dudaklarımı kapattığımda ise harfin altına koy. Eğer bu hareketlerden birini üst üste yaparsam iki nokta koyarsın, der.

Böylece Kur’ân-ı Kerîm’i yazmaya başlar ve sonuna kadar gelir¹¹.

Aynı olayı İbnu’l-Enbârî daha farklı aktarır:

Hz. Ömer’in hilafeti döneminde bir bedevi gelerek,

- Allah’ın Muhammed’e indirdiği şeyden kim bana bir bölüm okuyacak, der.

Orada bulunanlardan biri ona Tevbe suresinin 3. âyetini « إِنَّ اللَّهَ بَرِيٌّ »

« رَسُوْلُهُ » şeklinde okur. « إِنَّ » nin ismi olduğu için fethalı okunması gereken « رَسُوْلُ » “peygamber” kelimesi mecrûr zannedilerek esreli okununca mana bozulur “Allah, peygamberinden uzaktır!” şeklinde olumsuz bir anlam ortaya çıkar. Bedevi ise burada yapılan gramer hatasını bilmediği için,

- Allah nasıl olur da peygamberinden uzak olur? Eğer Allah, peygamberinden uzaksa, ben ondan daha da uzağım, diyerek tepki gösterir.

Bu haber Hz. Ömer’e ulaştınca, Hz. Ömer o bedeviyi yanına çağırır ve aralarında şu diyalog geçer:

- Ey bedevî! Allah’ın peygamberinden uzaksın öyle mi?

¹¹ İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 61-63

- Ey Müminlerin emiri! Ben şehre gitmiştim, Kur'ân'dan haberim yoktu. 'Kim bana onu okuyacak' diye sordum. Oradan birisi gelerek bana Berâe sûresini okudu, diyerek, sureyi kendisine okuduğu şekliyle Hz. Ömer'e aktarır.

Hz. Ömer de ona:

- Böyle değil ey bedevi! deyince,

- Nasıl öyleyse? Ey Müminlerin emîri! diye sorar.

Hz. Ömer de âyetin doğru şeklini okuyarak ona açıklama yapar. Bunun üzerine bedevi:

- Allah'a yemin olsun ki, ben Allah'ın ve onun Peygamberinin uzak olduğu kimselere uzağım, der.

Hz. Ömer ona, Kur'ân'ı iyi bilen kimselerin dışında rastgele kişilerden Kur'ân kırâati dinlememesi gerektiğini öğütler.

Bu olay üzerine Hz. Ömer, Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye Arap dilinin gramer kurallarını ortaya koymasını emreder¹².

3. 'Âsım b. Ebî'n-Nucûd'un¹³ Anlatısı

Ebu'l-Esved ed-Du'elî Basra vâlisi Ziyâd b. Ebîh'e gelerek ona şöyle der:

- Arapların yabancılarla karışarak dillerinin bozulduğunu görüyorum. Araplara kendi dillerini tanıtacak bir şey yazmama izin verir misin?

O da, "Sakin böyle bir şey yapma!" diye karşılık verir. Bunun üzerine, Ebu'l-Esved ed-Du'elî, vâlinin meclisini terk eder. Bir süre sonra mecliste bulunanlardan biri bu duruma sinirlenerek "Allah vâliyi ıslah etsin! Babamız öldü ve çocuklar ortada kaldı!" diyerek olaya karşı duyduğu rahatsızlığı ortaya koyar. Arapçanın yöneticiler tarafından sahiplenilmediğini, dile gereken önemin verilmediğini ifade eder. Bu tavır karşısında hatasını anlayan Basra vâlisi Ziyâd b. Ebîh ona şu şekilde karşılık verir:

- Babanız öldü ve çocuklar yetim kaldı, öyle mi? Çabuk bana Ebu'l-Esved ed-Du'elî'yi çağırın!

Ebu'l-Esved ed-Du'elî gelince ondan, gramer kurallarıyla ilgili düşüncesini gerçekleştirmesini ister, O da bunu yerine getirir.

Yine 'Âsım b. Ebî'n-Nucûd'un anlattığına göre, Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin kızı bir gün babasına:

¹² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 19-20

¹³ 'Âsım b. Ebî'n-Nucûd (öl. 127/745), yedi kıraat imamından biridir. Hayatı için Bkz. İbnu Hallikân, *a.g.e.*, I, 243

- Gökyüzünün en güzel şeyi nedir (مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ ؟) diye sorunca o da,

- Yıldızlardır, cevabını verir, bu cevap karşısında şaşırın kızı babasına,

- Ben bunu kastetmedim, ben gökyüzünün güzelliğine karşı duyduğum hayranlığı ifade etmek istedim, deyince Ebu'l-Esved ed-Du'elî de ona:

- Öyleyse, (مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ !) “Gökyüzü ne kadar da güzeldir!” şeklinde söyle! der.

İşte bu yüzden Ebu'l-Esved ed-Du'elî nahvi ortaya koyar ve ilk olarak “ta'accub” konusunu kaleme alır. Bunu teyit eden bir başka rivâyet ise oğlu Ebû Harb'in,

- Babamın gramer kurallarıyla ilgili ilk yazdığı bölüm “taaccub” tür şeklindeki ifâdesidir¹⁴.

Ebû Hâtim es-Sicistânî¹⁵ (öl. 250/864) de Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin cahiliye döneminde dünyaya geldiğini nahiv ilmini 'Ali b. Ebî Tâlib'den aldığını rivâyet eder.

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâ'îl ise babasından kendisine şöyle dediğini kaydeder:

“Bazıları, nahvi ilk ortaya koyan kişinin Nasr b. 'Asım olduğunu iddia ederler, oysa nahvi Basra'da ilk ortaya koyan kişi Ebu'l-Esved ed-Du'elî'dir”¹⁶.

4. el-Halîl b. Ahmed el-Farâhîdî'nin¹⁷ Anlatısı

Ebu't-Tayyib el-Luğavî (öl. 351/962), Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin nahvi ilk ortaya koyan kişi olduğunu belirterek, bu konuda Ebû Fadl Cafer b. Muhammed b. Babteveyh'in, İshâk İbrâhîm b. Hâmîd'den onun Ebû Hâ-

¹⁴ İbnu Hallikân, a.g.e, II, 537

¹⁵ Ebû Hâtim Sehl es-Sicistânî (öl. 250/864), dil Kur'an ilimleri ve şiir bilginidir. el-Esmâ'i ve Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ'nın öğrencisidir. el-Muberrid (210/826 – 286/899)'e de hocalık etmiştir. Eserleri: “Kitâbu'l-Eddâd”, “Kitâbu'n-Nahl”, “Kitâbu'l-Mu'amerayn”, “İ'râbu'l-Kur'ân”, “el-Maksûru ve'l-Memdüd”, “Mâ Tulhinu fihî 'l-Amme”, “el-Makâtî'u ve'l-Mebâdî”, “el-Kirâ'ât”, “el-Fesâha”, “el-Vuhûş”, “İhtilâfu'l-Masâhif”, “et-Tayr”, “en-Nahle”, “el-Harru ve'l-Berdu ve's-Şemsu ve'l-Kameru ve'l-Leylu ve'n-Nehâr”, “es-Suyûfu ve'r-Rimâh”, “ed-Der'u ve't-Turs”, “el-Hecâ”, “Halku'l-İnsân”, “el-İdgâm”, “el-Leb'u ve'l-Lebenu ve'l-Halîb”, “el-Keram”, “eş-Şitâ'u ve's-Sayf”, “en-Nahlu ve'l-Asel”, “el-İbl”, “el-Uşb”, “el-Hisbu ve'l-Kah”. Hayatı hakkında Bkz. İbnu Hallikân, a.g.e, II, 430-434; İbnu'n-Nedîm, a.g.e, s. 82; el-Kiftî, a.g.e, II, 58-64; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, I, 606-607; es-Safedî, a.g.e, XVI, 14-16; ez-Ziriklî, a.g.e, III, 143

¹⁶ el-Luğavî, a.g.e., s. 21

¹⁷ el-Halîl b. Ahmed (100/718 – 175/791), Basra ekolünün en büyük temsilcisi ve ilk gramer eseri olan “el-Kitâb”ın müellifi Sîbeveyhî'nin hocasıdır. Arapça ilk sözlük olan “Kitâbu'l-'Ayn” ve arûz ilmini anlattığı “el-Arûd” adlı eserleri meşhurdur.

tim b. Sicistanî 'den, onun Ebû Bekr b. Muhammed b. Yahyâ' dan, onun Muhammed b. Yezîd en-Nahvî'den, onun Ebû 'Umer el-Cermî' den, onun da el-Halîl b. Ahmed'den rivâyet ettiğine göre:

Ebu'l-Esved ed-Du'elî, nahv ilmini 'Ali b. Ebî Tâlib'den almıştır. Çünkü 'Ali b. Ebî Tâlib, insanların konuşmalarında lahn iştmiş ve Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye şöyle demiştir:

-İnsanlar için harfler yaz ve bu harflere işaretler koy!

Ebu'l-Esved ed-Du'elî, 'Ali b. Ebî Tâlib'in bu teklifine bir süre kayıtsız kalır. Daha sonra Ziyâd b. Ebîh de ona insanların dilinin bozulduğunu söyler.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî bir gün, « سَقَطَتْ عَصَائِي » «*Değneğim düştü*» demesi gerekirken, « سَقَطَتْ عَصَائِي » diyen bir adam görür ve Arapçanın halk arasında yanlış kullanıldığı görüşüne inanarak, Hz. 'Ali ile Ziyâd b. Ebîh'e hak verir¹⁸.

Aynı zamanda Ebu'l-Esved ed-Du'elî, Ziyâd b. Ebîh'in oğullarına Arapça hocalığı da yapmıştır.

5. el-Esma'î'nin¹⁹ Anlatısı²⁰

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin yanında sürekli bulunan ve ondan Arapça'nın kurallarını sorarak öğrenen bir çocuk vardı. Ebu'l-Esved ed-Du'elî bir gün ona:

-Yavrum, babana ne oldu, diye sorar.

O da:

¹⁸ el-Luğavî, a.g.e., s. 6-8

¹⁹ Tam adı 'Abdu'l-Melik b. Kurayb b. 'Alî b. Esmâ' el-Bâhilî, künyesi Ebû Bekr'dir. Aslen Basralıdır. Abbasi halifesi Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809) döneminde Bağdat'a gelmiştir. Dil, şiir, gramer, ahbâr, nevâdir ve garaib konularında döneminin en büyük bilginlerinden birisiydi. 740-828 yılları arasında yaşamıştır. el-Halîl b. Ahmed ve 'Amr b. 'Alâ'nın öğrencisidir. Ünlü dilbilimci ve râvî Halef el-Ahmer (öl.180/796)'den de yararlanmış. el-Esmâ'î, Arap şiirinin günümüze intikalinde en önemli rolü oynayan kişilerden biridir. Ezberinde 16.000 urcûze olduğu söylenir. Eserleri: "el-Esmâ'îyyât", "Halku'l-İnsân", "el-Ecnâs", "el-Envâ", "el-Hemz", "el-Maksûr ve'l-Memdûd", "el-Fark", "es-Syfât", "el-Ebvâb", "el-Meyser ve'l-Kaddâh", "Halku'l-Feras", "el-Hayl", "el-İbl", "eş-Şâ", "el-Ahbiyetu ve'l-Buyût", "el-Vuhûş", "Fe'ale ve Efale", "el-Emsâl", "el-Eddâd", "el-Kalbu ve'l-İbdâl", "el-İştikâk", "Garîbu'l-Hadîs", "el-Kelâmu'l-Vahşîyy", "Nevâdiru'l-A'râb", "el-Muzekker ve'l-Muennes". Hayatı hakkında Bkz. el-Hanbelî, 'Abdu'l-Hayy b. el-İmâd, II, 36-37; el-Hatîb el-Bagdâdî, a.g.e., X, 410-420; İbnu Hallikân, a.g.e., III, 170-176; İbnu Kesîr, a.g.e., X, 283; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s.78; el-Kiftî, II, 197-205; es-Safedî, a.g.e., XIX, 187-193; Sezgin, Fuat, a.g.e., VIII, 283; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, II, 112-113; ez-Ziriklî, a.g.e., IV, 162

²⁰ el-Luğavî, a.g.e., s. 9-11

-Sıtmaya yakalandı, sıtma onu kırdı geçirdi, ezdi, paramparça etti, güçsüz, bîçâre hâle getirdi, diye cevap verir.

Bunun üzerine Ebu'l-Esved ed-Du'elî ona şu soruyu yöneltir:

-Babana düşmanlık eden, onu sahipsiz bırakan, kovan, azarlayan, üzerine yürüyen annene ne oldu?

Çocuk:

-Babam annemi boşadı, başkasıyla evlendi, diye cevap verdikten sonra, « حَطَّيْتُ » şeklinde bir cümle kurar. « فَحَطَّيْتُ وَرَضَيْتُ وَبَطَّيْتُ »

kelimeleri “*etine dolgun oldu*” anlamına gelen anlamdaş sözcüklerdir, ama “*memnun oldu*” anlamına gelen ve bu sözcüklerle anlamca ilgisiz « رَضَيْتُ » kelimesini sırf kâfiyeli olsun diye kullanmış ve ortaya anlam yönünden bozuk bir ifade çıkmıştı.

Bu olaydan sonra Ebu'l-Esved ed-Du'elî, Ziyâd b. Ebîh'e gelerek,

-Bana söylediğimi anlayacak bir kâtip ver! der.

Ziyâd b. Ebîh de 'Abdu'l-Kays kabilesinden bir adamı ona getirtir, fakat o, bu şahsı beğenmez. Daha sonra Kureyş'ten birini çağırtrır. Ebu'l-Esved ed-Du'elî bu kişiye şöyle talimat verir:

-Ben bir harfi okurken dudaklarımı açtığımı gördüğünde, harfin üzerine; dudaklarımı büzünce harfin önüne; dudaklarımı kapattığımda da harfin altına bir nokta koy. Şayet onlardan birini gunneyle tekrar edersem iki nokta koyarsın.

O kişi de onun dediği gibi yapar.

6. Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâ'il'in Anlatısı²¹

“Bazı kimselerin 'Abdu'r-Rahmân b. Hurmuz'ü veya al-A'rac b. Nasr b. Âsım'ı nahvi ortaya koyan ilk kişi olarak iddia etmeleri asılsızdır. Çünkü onların her ikisi de nahvi Ebu'l-Esved ed-Du'elî'den almışlardır. Gerçek şudur ki, nahvi ilk ortaya koyan kişi 'Ali b. Ebî Tâlib'dir. Çünkü tüm rivâyetler, Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye, ondan da 'Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmaktadır.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî, kendisinin nahv ilmini nereden aldığı şeklinde bir soruya muhatap olmuş, o da:

-Nahiv ilminin inceliklerini 'Ali b. Ebî Tâlib vasıtasıyla ortaya koydum, diye cevap vermiştir.

İnsanlar Arap dilini öğrendikleri kişi olan Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye, dildeki anlaşmazlıklarını çözmesi için müracaat ediyorlar, gramer bilgilerini öğ-

²¹ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 21-23

renmek için onun yanına gelip gidiyorlardı. Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin en yakın arkadaşı olan Ânbese b. Mî'dân ise onun ölümünden sonra bu konuma geçmiş ve gramer konusunda bir otorite olarak kabul görmüştür. Ânbese b. Mî'dân'dan sonra da Meymûn el-Akrân bu konuma yükselmiştir”.

İbnu Sellâm el-Cumahî²², Arap gramer bilimini tesis eden, bölümlere ayıran, düzenleyen, dildeki kıyâs yöntemini ortaya çıkararak ilk kişinin Ebu'l-Esved ed-Du'elî olduğunu; onun *fâil*, *mef'ûl*, *mudâf*, *harf-i cerr*, *ref'*, *nasb* ve *cez*m konularını kaleme aldığını belirtir.

ez-Zubeydî²³, Ebu'l-Esved ed-Du'elî ile birlikte onun öğrencisi olan Nasr b. Âsım ve İbn Hurmuz'u de Arap gramerinin kurucusu olarak kabul etmekte ve onların gramer bilgilerini bölümler halinde yazdıklarını, metodik hale getirdiklerini, *ref'*, *nasb* ve *cez*m 'âmillerini zikrettiklerini, *fâil*, *mef'ûl*, *ta'accub* ve *mudâf* konularını telif ettiklerini bildirmektedir²⁴.

Şevkî Dayf ise, aynı zamanda birer kıraat imamı olan Nasr b. Âsım ve İbn Hurmuz'un nahiv ilmini tesis eden kimseler olmadıklarını belirterek, onların sadece Kur'ân'ın noktalanması konusunda çalışmalar yaptıkları görüşündedir²⁵.

III. EBU'L-ESVED ED-DU'ELÎ'NİN GRAMER EĞİTİMİNE KATKISI

Ebu'l-Esved ed-Du'elî yalnızca kendisi gramer çalışmaları yapmakla yetinmemiş, kendisinden sonra bu faaliyetlerin devamını sağlamak ama-

²² Tam adı Muhammed b. Sellâm b. 'Ubeydullah b. Sellâm, künyesi Ebû 'Abdullah el-Basrî el-Cumahî'dir. Muhammed b. Zeyyâd'ın mevâlîsindedir. Kardeşi 'Abdu'r-Rahmân b. Sellâm da aynı zamanda bir gramer bilginidir. İbnu Sellâm, Hammâd b. Seleme başta olmak üzere, Mubârek b. Fudâle, Zâide b. Ebî'r-Rakkâd ve Ebû 'Avvâne'den rivâyetlerde bulunmuştur. Ondan da el-Muberrid ve Sa'leb (öl. 291/904) başta olmak üzere bir çok gramer bilgini rivâyette bulunmuştur. Doğum tarihi kaynaklarda yer almayan İbnu Sellâm'ın ölüm tarihi 231/845'tir. Öldüğü zaman yetmiş iki yaşında olduğu rivâyet edilmektedir. En önemli eserleri şunlardır: “*el-Fâdil*” (Ahbâr ve şiiirlerle ilgilidir), “*Buyû-tâtû'l-'Arab*”, “*Tabakâtu's-Şu'arâ'il-Câhiliyyîn*”, “*Tabakâtu's-Şu'arâ'il-İslâmîyyîn*”, “*el-Hall-âb*”, “*Ecrû'l-Hayl*”. Hayatı hakkında bkz. el-Hanbelî, 'Abdu'l-Hayy b. el-İmâd, *a.g.e.*, II, 71; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *a.g.e.*, V, 327-330; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 6-8; İbnu'n-Nedîm, s.165; el-Kiftî, *a.g.e.*, III, 143-145; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 115; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.127; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 108; Yâkût, *a.g.e.*, XVIII, 204-205; Yûsuf b. Tağrîberdî, *a.g.e.*, II, 260; ez-Zirikli, *a.g.e.*, VI, 146; Tüccar, Zülfikâr, “İbn Sellâm el-Cumahî”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, XX, 312-313.

²³ Muhammed b. Hasen ez-Zubeydî (öl.379/989), Endülüslü bir âlim olup dil ve nahiv âlimlerinin biyografilerini yazan bir araştırmacı olarak tanınır. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn* adlı eseri meşhurdur.

²⁴ ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm), Matba'atu's-Sa'âde, Kahire, 1954, s. 2.

²⁵ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Me'ârif, (7.Bsk.), Kahire, Thz., s. 16-17

cıyla öğrenciler yetiştirmiştir. Arapçanın gramerinin müstakil bir bilim dalı olmasında, belli bir standarda ulaşmasında ve diğer İslamî bilim dallarıyla etkileşime girmesinde bu kişilerin tümünün de büyük payı vardır.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî ve öğrencilerinin Basralı oluşu gramer faaliyetlerinin doğduğu yer olarak Basra kentini ön plana çıkarmış ve bu faaliyetler ileriki dönemlerde daha da sistematik hale gelerek "Basra Ekolü" adını almıştır.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'den gramer eğitimi alan ve kendilerine "Basra Ekolünün Birinci Tabakası" adı verilen bu kişileri ve onunla olan ilişkilerini şöyle sıralayabiliriz²⁶ :

1. Nasr b. 'Âsım el-Leysi²⁷ (? - 89/708)

Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229)'ye göre, Nasr b. 'Âsım, Kurân ve gramer konularında Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye isnatta bulunmuş bilgili bir kişiydi ve Arapça ile ilgili bir kitabı vardı. Onun gramer bilgisini Yahyâ b. Ya'mur el-'Udvânî (? -129/746)'den aldığı, kendisinden de Ebû 'Amr b. el-'Alâ (70/690-154/771)'nin gramer öğrendiği kaydedilir. İnanç olarak önceleri Hâricî olduğu, daha sonra bu görüşü terkettiği rivâyet edilmektedir. Yazmış olduğu kitabı ise günümüze kadar ulaşmamıştır²⁸ .

ez-Zubeydî, İhlâs sûresindeki « أَحَدٌ » "tek" kelimesinin tenvînsiz olarak okunuşunu ilk olarak onun ortaya attığını, hatta "tenvîn" teriminin de ilk olarak onun tarafından kullanıldığını kaydeder. 'Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî²⁹ , onun bu kıraatini beğenmiş ve tenvînle okuyan 'Urve b. ez-Zubeyr'inkine tercih etmiştir³⁰ .

Nasr b. 'Âsım'a, 'Urve b. ez-Zubeyr'in yukarıdaki âyeti tenvînli okuduğu söylenince bu tür bir okuyuşu beğenmediğini ifâde etmiştir.

Kur'ân'ın noktalanması, dönemin yöneticisi el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî³¹ nin emriyle, Nasr b. 'Âsım el-Leysi'ye, Yahyâ b. Ya'mur ve el-Hase-

²⁶ Kızıklı, S. Zafer, a.g.e., s. 20-24

²⁷ el-Kiftî, a.g.e., III, 343-344; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, II, 313-314; İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s. 23-24.

²⁸ Yâkût, a.g.e., XIX, 224.

²⁹ 'Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (29/650-117/735) Basralı gramer bilginidir.

³⁰ ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Matba'atu's-Se'âde, Kahire, 1954, s. 27

³¹ Emevîler dönemi komutanlarından, Mekke, Medine, Taif ve Irak'ta valilik yapmış olup halka zulmetmesiyle ünlüdür. Harici mezhebi mensuplarını ortadan kaldırmıştır. el-Haccâc aynı zamanda meşhur bir hatiptir. 95/714 yılında ölmüştür.

nu'l-Basrî³² 'nin eşlik etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu iş Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin yapmış olduğu faaliyetlerin bir devamı niteliğindedir. Ancak Nasr b. 'Asım, bir yenilik olarak harflerin birbiriyle karışmaması için harfleri nokta ile işaretleme usûlünü getirmiştir. Böylelikle "bâ" harfi, "tâ" dan ve peltek "sâ" dan; "cîm" harfi "hâ" dan rahatça ayırt edilebilmiştir³³.

2. Yahyâ b. Ya'mur³⁴ (? - 129/746)

Yahyâ b. Ya'mur'in künyesi Ebû Suleymân el-Veşkî el-'Udvânî'dir. Kur'ân'a ilk nokta koyan kimsedir. Dil, gramer, edebiyat, Arap lehçeleri, fikh ve hadîs ilimlerinde tâbî'nin en büyük bilginlerinden biridir. Birkaç sahabîyi görmüştür. Emevîler devletinin resmî mektuplarını yazan dîvân kâtiplerindedir. Dili babasından, grameri de Ebu'l-Esved ed-Du'elî'den öğrenmiştir.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin vefâtından sonra yaklaşık elli yıl yaşamıştır. 'Abdullah b. 'Umer el-Hattâb ile münasebeti ve Kaderiyye ile ilgili sorusuyla tanınır. Hicâz'a yaptığı yolculuğunda ona, Hâmid b. 'Abdu'r-Rahmân el-Himyerî eşlik etmiştir. Bu kişi onun dil ve fesâhat konusundaki kabiliyetini öğrenmek için İbnu 'Umer'le onu yarıştırmıştır.

İbnu Sellâm'ın anlattığına göre, el-Haccâc, Yahyâ b. Ya'mur'a kendisinden lahn işitip işitmediğini sormuş o da,

- Tevbe sûresinin 24. âyetindeki « أَحَبَّ » (ehabbe) "sevdi" sözcüğünü,

« أُحِبُّ » (uhibbe) "sevildi" şeklinde okuyorsun, bu yaptığın lahndır, diye cevap verince el-Haccâc, Yahyâ b. Ya'mur'a sinirlenerek,

- Bugünden sonra bunu hiç işitmeyeceksin, diyerek onu Horasan'a sürgün etmiştir³⁵.

Modern Arap dili araştırmacılarından 'Abdu'l-Âl Sâlim Mekram'ın belirttiğine göre, Yahyâ b. Ya'mur yukarıdaki âyette geçen « أَحَبَّ » kelime-

³² Ebû Saîd el-Hasenu'l-Basrî (21/642-110/728) Medine'de doğmuş büyümüş ve Basra'da yaşamış fikh, hadîs, kelâm, tefsîr ve tasavvuf sahasında döneminin en büyük İslâm âlimidir.

³³ Mekram, a.g.e., s. 79.

³⁴ Ebu't-Tayyib el-Luğavî, a.g.e., s. 25-26; İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 24-26; İbnu Hallikân, a.g.e., VI, 173-176; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, II, 345; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, Dâru İhyâ'î'l-Kutubî'l-Arabiyye, Beyrût, Thz., II, 398; Yâkût, a.g.e., XX, 42-43; Yûsuf Tagrîberdî, a.g.e., I, 217; İbnu Sa'd el-Yâfi'î, a.g.e., I, 271; ez-Zirikli, a.g.e., VIII, 177.

³⁵ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 28.

sinin « كَان » nin haberi olduğunu söyleyerek “*Kâne'nin haberi*” terimini ilk kez kullanmıştır³⁶.

3. ‘Anbesetu’bnu’ l-Fîl³⁷ (? - ?)

Tam adı ‘Anbesetu’bnu Mi’dân el-Mehrî’dir. ‘Anbesetu’bnu’l-Fîl laka-bıyla tanınır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Arapların Ebû Bekr b. Kilâb kabilesindedir. Mehra b. Haydân kabilesine mensup olduğu da söylenir. el-Muberrid, insanların Arapçayı öğrenmek için Ebu’l-Esved ed-Du’elî’ye gidip geldiklerini ‘Anbesetu’bnu’l-Fîl’in de onun en yakın arkadaşı olduğunu ifade eder.

‘Anbese, bir fil çobanı olan babası Mi’dân’la tanınır. O, Emevîler döneminin ünlü şâiri Cerîr (33/653 – 114/733)’in, yine o dönemin bir başka ünlü şâiri el-Farazdak (21/641-114/732) hakkında söylediği şiirleri³⁸ rivâyet ederdi³⁹. Ebu’l-Ferac el-İsfahânî ise onu, Ebu’l-Esved ed-Du’elî’den sonra Arap gramerini en iyi bilen kimse olarak tanıtır⁴⁰.

4. Meymûn el-Akran⁴¹ (? - ?)

İlk gramer bilginlerinin ikinci tabakasındandır. Doğum ve ölüm tarihleri kaynaklarda geçmemektedir. Gramer bilgisini ‘Anbesetu’l-Fîl’den aldığı rivâyet edilir. Bir başka rivâyete göre de grameri Ebu’l-Esved ed-Du’elî’den öğrenmiş, kendisinden de ‘Anbesetu’l-Fîl almıştır. Meymûn, Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Musennâ’nın arkadaşıdır. Ebû ‘Ubeyde ilk gramer çalışmalarıyla ilgili şöyle bir rivâyette bulunur:

“Gramerini ilk ortaya koyan kişi Ebu’l-Esved ed-Du’elî’dir, onun ardından bu alanda çalışma yapan kişiler sırasıyla Meymûn el-Akran, ‘Anbesetu’l-Fîl ve ‘Abdullah b. İshâk’tır.”

Basra’da Meymûn el-Akran’ın kendisinin oluşturduğu bir ders halkası vardı. Pek çok kişi onun bu ders halkasında gramer öğrenmiştir. Bu kimselerin en seçkini de ‘Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî’dir.

³⁶ Mekram, ‘Abdu’l-Âl Sâlim, *el-Halakâtu’l-Mefkûde fi Târîhi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Mu’essese-tu’l-Vahde, (1.Bsk.), el-Kuveyt, 1977, s. 89.

³⁷ el-Kiftî, *a.g.e.*, II, 381-382; es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu’ât*, II, 233; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 398-436; Yâkût, *a.g.e.*, XVI, 133-134; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 11.

³⁸ Bu iki şâirin birbiriyle yaptıkları karşılıklı hicivleşmeler Emevîler dönemi Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olup “nakâ’id” adıyla anılır.

³⁹ el-Kiftî, *a.g.e.*, II, 381

⁴⁰ Ebu’l-Ferac el-İsfahânî, *a.g.e.*, II, 311

⁴¹ el-Kiftî, *a.g.e.*, III, 337-338; es-Suyûtî, *Bugyetu’l-Vu’ât*, II, 309; Yâkût, *a.g.e.*, XIX, 209-210

5. 'Abdu'r-Rahmân b. Hurmuz el-A'rac'⁴² (? - 117/735)

Tam adı 'Abdu'r-Rahmân b. Hurmuz b. Ebî Sa'd el-Medenî'dir. Medîne-i Munevvere'lidir. Gramer bilgisini Ebu'l-Esved ed-Du'elî'den almıştır. Kureyş'in neseb bilgisi konusunda otorite bir isimdir. Kıraat ilmini ise Hz. Muhammed'den en çok hadîs rivâyet eden sahabî olarak ünlenen Ebû Hureyre (öl.59/678)'den öğrenmiş, kendisi de yedi kıraat imâmından biri olan Nâfi' b. 'Abdi'r-Rahmân Ebî Nu'aym (öl. 169/785)'ı yetiştirmiştir⁴³.

Medîneliler gramer bilgisini yalnızca ondan almışlar ve yalnızca ondan nakil yapmışlardır. Bağdat ekolü gramer bilginlerinden İbnu Burhân (376/986-456/1064), İbnu Cinnî'nin *el-Luma'* adlı eserine yazdığı şerhin önsözünde şöyle der:

- Gramer bilginleri üç çeşittir: Medîneliler, Basralılar ve Kûfeliler!..

Mâlikî mezhebinin kurucusu ve aynı zamanda çok büyük bir hadîs bilgini olan İmâm Mâlik b. Enes (93/712 - 179/795), 'Abdu'r-Rahmân b. Hurmuz'den uzun yıllar gramer dersleri almıştır.

el-A'rac olarak ünlenen 'Abdu'r-Rahmân b. Hurmuz, Arap dilinin kurallarını belirleyen kimseler arasında adı zikredilen bir şahsiyettir. ez-Zubeydî, onun gramer ve Kureyş soybiliminde insanların en bilgilisi olduğunu ve ünlü hadîs âlimi İmâm Mâlik'in, birkaç yıl boyunca el-A'rac'ın yanına ilim öğrenmek için gittiğini de rivâyet eder⁴⁴.

Sonuç

Kur'ân'ın yanlış okunmasına yönelik dinsel kaygılar olmasaydı, Arapçanın gramer kurallarının belirlenmesi ve bunun eğitimi için VIII. yüzyıl gibi erken bir dönemde faaliyetler başlamazdı. Çünkü o dönemde Arapları bu yönde motive edecek başka bir etken mevcut değildi.

Arapçanın gramerinin belirlenerek yazıya geçirilmesi klâsik dilin bozulmadan yüzyıllar boyunca devam etmesini sağlamış, ayrıca Kur'ân'ın da tahrif olmasını önlemiştir. Bunun da ötesinde Araplar, standart klâsik

⁴² el-Hanbelî, 'Abdu'l-Hayy b. el-İmâd, *a.g.e.*, I, 153 ; el-Kiftî, *a.g.e.*, II, 172-173; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu'ât*, II, 91; Yûsuf Tagrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Ahbâri Misra ve'l-Kâhira*, Tab'atu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire, h.1348, I, 276; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 20; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 9; el-Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Sa'd, *Mir'âtu'l-Cenân ve 'İbra tu'l-Yakazân*, Dâ'ira bi'l-Maârif, Haydarâbâd, h.1337, I, 250

⁴³ Nâfi' b. 'Abdi'r-Rahmân Ebî Nu'aym'ın hayatı hakkında Bkz. İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr b. Muhammed, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, (Neş. G. Bergstraesser), Mısır, 1351/1932, II, 330

⁴⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 26

dili korumak sûretiyle aralarındaki bağı sürdürmüşler, siyasi bir güç olarak tarih sahnesinde varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Arapların dil, edebiyat ve kültür tarihinde Ebu'l-Esved ed-Du'elî gramer konularını ele alarak inceleyen ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. O, gramerle ilgili herhangi bir kitap telif etmiş olmamakla birlikte, bazı gramer konularını yazarak kayda geçirdiği rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Böylelikle Ebu'l-Esved ed-Du'elî Arap bilim tarihinde yazma geleneğini başlatan kişi olarak da düşünülebilir. Zira Arap tarihine baktığımızda Zebed kitabeleri, Kabe duvarlarına asılan muallakalar ve Kur'ân-ı Kerim dışında yazıyla kayıt altına alınan bir bilginin mevcut olmadığını görürüz. Onun bu girişimi kendisinden sonra gelen kimseler için bir örnek oluşturmuştur. Aynı zamanda Ebu'l-Esved ed-Du'elî öğrenci yetiştirmek suretiyle Arap eğitim tarihine katkı sağlamış önemli bir şahsiyettir.

Gramer faaliyetlerinin başlangıcıyla ilgili yapılan rivâyetler arasında her ne kadar bazı farklar olsa da, ortak nokta Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin gramer kurallarının tesisi ile ilgili bir takım çalışmalar yaptığı yönündedir. Arap grameri tarihini anlatan klâsik eserlerin hepsi de Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin Arap dilinin gramer kurallarının belirlenmesinde öncü rolü olduğunu vurgulamakla birlikte onun bu konudaki çalışmalarını farklı şekillerde aktarırlar. Ancak bu eserlerdeki bilgiler kesin delillere dayanmaz, sadece anlatı niteliği taşır. Fakat durum her ne olursa olsun Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin gramer adına bir takım çalışmalar yaptığı ve isminin yaşadığı dönemde ve sonrasında insanların zihinlerinde grameri çağrıştırdığı muhakkaktır.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî ve öğrencileri Basra ekolü olarak bilinen gramer çalışmalarının nüvesini oluşturmaktadırlar. Onların başlattıkları gramer araştırmaları sonraki dönemlerde diğer dilbilimsel çalışmalara da örnek teşkil etmiş ve ilham kaynağı olmuştur.

Ebu'l-Esved ed-Du'elî sistematik olarak Arap gramer bilimini ilk ortaya koyan kişidir. Ayrıca yetiştirdiği öğrencilerle de bu bilimin eğitimine büyük katkı sağlamış, ders halkaları oluşturarak dilbilgisi kurallarını tartışma zeminine oturtmuştur. İşte bu yüzden O, Arap kültür tarihinin en seçkin simalarından biri olmaya layıktır.